Andrzej Stopczyński

Ramy prawne funkcjonowania społeczności muzułmańskiej w Federacji Rosyjskiej

Uwagi wstępne

Jak podkreślają badacze, w tym Aleksiej Małaszenko z moskiewskiego Centrum Carnegie, swoboda wyznania i kultu religijnego stanowiła jeden z najbardziej istotnych elementów pierjestrojki. Jeszcze w czasie istnienia Związku Radzieckiego wolność religijna była ważnym elementem liberalizacji reżimu radzieckiego, wreszcie po upadku ZSRR wolność religijna sprzyjała demokratyzacji Federacji Rosyjskiej¹. Bezsprzecznie za symboliczną datę renesansu religijnego w Rosji można uznać rok 1988, kiedy to na ogólnopaństwowym poziomie obchodzono jubileusz tysięcznej rocznicy oficjalnego chrztu Rusi. Był to najbardziej widoczny znak zmiany postrzegania religii przez organy państwowe i swoista zapowiedź liberalizacji w kwestii wyznaniowej w państwie rosyjskim².

Islam w dzisiejszej Rosji z pewnością nie jest jednak jednolity. Należy w pierwszej kolejności zwrócić uwagę na pojawiający się w ciągu ostatnich dwóch dekad podział na islam tradycyjny i nietradycyjny. Do tradycyjnego islamu zaliczyć można te grupy muzułmanów, które pojawiły się w Rosji i zbudowały swoją tożsamość jeszcze przed rewolucją 1917 roku i istnieją do dziś. Islam nietradycyjny to w głównej mierze grupy, które pojawiły

¹ A. Малащенко, *Ислам «легализованный» и возрожденный*, [w:] *Двадцать лет религиозной свободы в России*, red. A. Малащенко, С. Филатов, Москва 2009, s. 245–247.

² Ibidem.

się w Rosji po 1991 roku i głoszą konieczność odnowy religii³. Muzułmanie w Rosji to przede wszystkim Tatarzy, Baszkirzy i mieszkańcy Północnego Kaukazu⁴. Według powszechnego spisu ludności z 2002 roku Rosję zamieszkuje 14,5 miliona wyznawców tradycyjnego islamu. Większość rosyjskich muzułmanów to sunnici szkoły hanafickiej, jedynie na Kaukazie obecna jest również szkoła szaficka, rozpowszechniony jest tam także sufizm. W siedmiu podmiotach federalnych muzułmanie stanowią większość spośród zamieszkałej ludności, są to: Inguszetia – 98%, Czeczenia – 96%, Dagestan – 94%, Kabardyno-Bałkaria – 70%, Karaczajo-Czerkiesja – 63%, Baszkortostan – 54,5%, Tatarstan – 54%. W samej Moskwie liczba muzułmanów sięga 2 milionów, a w obwodzie moskiewskim – 650 tysięcy⁵. Rosyjscy muzułmanie w opinii imama Głównego Meczetu Moskwy – Rawiła Gajnutdina – dzielą się na trzy podstawowe grupy w zależności od regionu, w którym mieszkają. Pierwsza – oddalona od centrum, to przede wszystkim muzułmanie Dalekiego Wschodu i Syberii, druga grupa obejmuje centralne obszary kraju – m.in. Powołże, Ural, Moskwę. Trzecia grupa to wreszcie ludność Północnego Kaukazu⁶.

Celem niniejszego artykułu jest przedstawienie procesu kształtowania się rosyjskiego ustawodawstwa w odniesieniu do kwestii wolności wyznania, który zachodził od momentu demokratycznych przemian lat 80. i 90. XX wieku poprzez całą dekadę lat 90. W artykule skupiono się na trzech najważniejszych aktach prawnych, które stworzyły faktyczne ramy prawne dla funkcjonowania religii, w tym islamu, na terytorium Federacji Rosyjskiej. Są to ustawa *O wolności wyznania* z roku 1990, Konstytucja z 1993 roku oraz ustawa *O wolności sumienia i związkach wyznaniowych* z 1997 roku. Wszystkie wymienione powyżej dokumenty, które poddano szczegółowej analizie w niniejszym artykule, postrzegać można jako kluczowe dla rozwoju religii w wymiarze zarówno instytucjonalnym, jak i odnoszącym się do poszczególnych obywateli. Przyjęta w artykule struktura jest odzwierciedleniem przedstawionych powyżej założeń, dlatego też składa się on z trzech części. To właśnie dzięki omawianym w artykule doku-

³ А. Малашенко, *Исламское возрождение в современной России*, Москва 1998, s. 74–77.

⁴ А. Малашенко, *Ислам для России*, Москва 2006, s. 11.

⁵ Ibidem, s. 11.

⁶ Р. Гайнутдин, *Ислам в Современной России*, Москва 2004, s. 32–37.

mentom nastąpiło faktyczne zerwanie z panującą w czasach radzieckich polityką antyreligijną i zastąpienie jej pluralizmem religijnym. Jak przekonuje Stanisław Bieleń, jednym z najważniejszych problemów rosyjskiego społeczeństwa okresu transformacji ustrojowej i lat późniejszych stało się przede wszystkim określenie na nowo własnej tożsamości narodowej, w tym również budowa nowej przestrzeni kulturowej, która służyłaby jako baza dla późniejszego rozwoju kraju. Przemiany polityczne doprowadziły do demokratyzacji życia społecznego, upodmiotowienia jednostek, poszukiwania tożsamości. W tych specyficznych warunkach społeczno-politycznych pytanie o miejsce religii muzułmańskiej w Federacji Rosyjskiej, gdzie islam wyznaje blisko 20 milionów ludzi, wydaje się niezwykle ważne.

1. Ustawa „O wolności wyznania”

Bez wątpienia proces odrodzenia religijnego w Rosji, który spowodowany był upadkiem władzy radzieckiej, nie mógłby się w pełni urzeczywistnić bez zmian w zakresie ustawodawstwa mającego obowiązywać w Federacji Rosyjskiej. Irina Wiszniakowa wyróżnia dwa etapy kształtowania się państwowej polityki religijnej w Rosji. Pierwszy, przypadający jeszcze na czasy istnienia Związku Radzieckiego, to lata 1986–1990. Jak podkreśla badaczka, to właśnie podczas kampanii przed wyborami do Rady Najwyższej ZSRR w 1990 roku zagadnienie wolności religijnej było jednym z kluczowych haseł wyborczych⁷. Zaraz po sformowaniu Rady Najwyższej Rosyjskiej Federacyjnej Socjalistycznej Republiki Radzieckiej kwestie religijne zostały przekazane Komitetowi do spraw Wolności Sumienia, Wyznania, Miłosierdzia i Dobroczynności, którego głównym zadaniem miało być wypracowanie nowego prawa na temat funkcjonowania organizacji religijnych. Rok 1990 można uznać także za symboliczny dla całej rosyjskiej ummy, gdyż to właśnie wtedy, podczas zjazdu muzułmańskich społeczności Związku Radzieckiego w Astrachaniu, została przyjęta decyzja o utworzeniu Muzułmańskiej Partii Odrodzenia, która stała się pierwszym politycznym zrzeszeniem muzułmanów po okresie władzy radzieckiej⁸.

⁷ И.Н. Вишнякова, *Свобода совести и свобода вероисповедания в России*, „ЧЕЛОВЕК” 2011, nr 5, s. 47–62.

⁸ С.Н. Градиловский, *Ислам и политика: в поисках формы*, [w:] *Ислам в России – Взгляд из регионов*, ред. А. Малащенко, Москва 2007, s. 14–16.

25 października 1990 roku Rada Najwyższa Rosyjskiej Federacyjnej Socjalistycznej Republiki Radzieckiej przyjęła ustawę „O wolności wyznania” (О свободе вероисповедания), która w myśl zaproponowanego wyżej podziału chronologicznego rozpoczęła drugi etap kształtowania się państwowej polityki religijnej, trwający do roku 1997⁹. Ustawa była bez wątpienia krokiem milowym na drodze powrotu wyznań do sfery publicznej, o czym świadczy jedno z jej podstawowych założeń dotyczące zniesienia ograniczeń w sferze kultu. Ponadto dzięki nowemu prawu znacznemu ułatwieniu uległa sama procedura rejestracji organizacji religijnych, co również nie pozostawało bez znaczenia dla rozwoju religii na terytorium ZSRR, a później Federacji Rosyjskiej¹⁰. Co istotne, ustawa dawała także organizacjom religijnym możliwość uzyskania statusu podmiotu prawnego, a także dopuszczała ewentualne odwołanie się przez organizacje religijne do sądu w przypadku odmowy rejestracji¹¹. Artykuł 4 ustawy jasno stwierdzał, iż „Obywatele Rosyjskiej Federacyjnej Socjalistycznej Republiki Radzieckiej, obcokrajowcy i bezpaństwowcy mogą posługiwać się prawem do wolności wyznania w sposób indywidualny, a także wspólnie, tworząc odpowiednie stowarzyszenia publiczne. Stowarzyszenia religijne i ateistyczne są tworzone i działają na podstawie własnych statutów, zarejestrowanych w zgodzie z niniejszą ustawą”¹². Warto także zwrócić uwagę na niezwykle istotne z punktu widzenia rozważanego tematu artykuły 5 i 6 ustawy. Zapisy obecne w wymienionych artykułach określały stopień gwarancji wolności religijnej i mówiły, że wszyscy obywatele są równi bez względu na wyznawaną wiarę, zwracały także uwagę na istotny fakt oddzielenia organizacji religijnych od państwa. Stanowiło to przede

⁹ Warto zaznaczyć, iż wśród samych badaczy zajmujących się kwestiami odrodzenia religijnego w Rosji brak jest zgody co do przyjęcia jednego najbardziej uniwersalnego podziału chronologicznego uwzględniającego etapy odrodzenia religijnego w ZSRR i Federacji Rosyjskiej. Rosyjski badacz Michaił Szachow proponuje trzyetapowy podział chronologiczny obejmujący lata: 1988–1990, 1990–1997 oraz od roku 1997 do czasów współczesnych. Szerzej zob. М. Шахов, *Российское государство и религиозные объединения: этапы становления новых взаимоотношений и современная ситуация*, <http://idmedina.ru/books/materials/?5302> [dostęp: 10.07.2018].

¹⁰ Ibidem.

¹¹ Ibidem.

¹² *Закон Российской Советской Федеративной Социалистической Республики О свободе вероисповеданий*, <http://pravo.gov.ru/proxy/ips/?docbody=&nd=102010251&dk=0> [dostęp: 10.07.2018].

wszystkim o autonomii tych organizacji, z założenia nie mogły więc być one wykorzystywane przez organy państwa w sposób koniunkturalny do szerzenia określonych ideologii czy prowadzenia działalności agitacyjnej i politycznej. Ustawa w artykule 5 stwierdzała także, iż system edukacji państwowej również ma nosić świecki charakter, natomiast artykuł 9 doprecyzowywał, iż nauczanie religii nie może być prowadzone w państwowych placówkach edukacyjnych, nawet w sposób fakultatywny. Tego typu nauczanie mogło być realizowane w myśl ustawy w szkołach niepaństwowych, prywatnie w domach czy też przy organizacjach religijnych. Jak zaznacza ustawa, przekazywanie wiedzy religijnej w szkołach mogło ograniczać się jedynie do funkcji informacyjnej i tylko w takiej formie mogło być ujęte w programach nauczania¹³.

Ustawa po raz pierwszy ustanawiała prawo organizacji religijnych do uczestnictwa w życiu społecznym, co stanowiło istotną nowość w ówczesnym radzieckim systemie prawnym i radzieckiej rzeczywistości. Jak można przeczytać w artykule 8: „Stowarzyszenia religijne Rosyjskiej Federacyjnej Socjalistycznej Republiki Radzieckiej są oddzielone od państwa. Państwo, jego organy i urzędnicy nie ingerują w sprawy określenia przez obywateli ich stosunku do religii, nie ingerują w wypełnianą zgodnie z prawem działalność organizacji religijnych i nie powierzają im do wypełnienia jakichkolwiek funkcji publicznych (...) Stowarzyszenia religijne obywateli mogą brać udział w życiu społecznym i kulturalnym społeczeństwa, zgodnie z ustawodawstwem regulującym działalność publiczną stowarzyszeń w Rosyjskiej Federacyjnej Socjalistycznej Republice Radzieckiej”¹⁴. Należy również wspomnieć o artykule 12 ustawy, który powoływał specjalny komitet ekspercki i doradczy przy Komitecie Rady Najwyższej do spraw Wolności Sumienia, Wyznania, Miłosierdzia i Dobroczyńności. Warto zwrócić uwagę nie tylko na wymiar doradczy funkcjonowania powołanego organu, ale również wymiar dialogu religijnego, gdyż w myśl postanowień ustawy członkami tego organu mieli być przedstawiciele różnych wyznań, co niewątpliwie mogło stać się doskonałą płaszczyzną do współpracy międzywyznaniowej¹⁵. Artykuł 17 ustawy definiował nato-

¹³ Ibidem.

¹⁴ Ibidem.

¹⁵ Ibidem.

miast pojęcie organizacji religijnej, co dla rozwoju wyznań, w tym islamu, na obszarze państwa było niezwykle ważne. Zgodnie z ustawą organizacja religijna to „dobrowolne stowarzyszenie pełnoletnich obywateli, utworzone w celu wspólnej realizacji prawa obywateli do wolności wyznania, w tym do wspólnego szerzenia wiary. Szerzenie wiary obejmuje kult, rozpowszechnianie swoich przekonań w społeczeństwie lub za pośrednictwem mediów, działalność misyjną, działalność charytatywną, nauczanie religii, wychowanie (na przykład w klasztorach), określone pielgrzymki i inne praktyki religijne określone w statucie danej organizacji”¹⁶. Artykuł 22 podkreślał natomiast prawo zarówno obywateli, jak i związków wyznaniowych do odprawiania obrzędów religijnych i ceremonii „w budynkach modlitwy, na ich terytorium, w miejscach pielgrzymek, instytucjach związków wyznaniowych, na cmentarzach (...) i w domach obywateli”. Zgodnie z ustawą „Obywatele mają prawo do posiadania i używania przedmiotów kultu i literatury religijnej, a także prawo uczestniczyć w obrzędach religijnych w jednostkach wojskowych, instytucjach medycznych”¹⁷. Niezwykle istotnym elementem ustawy z 1990 roku był obecny w artykule 26 zapis dopuszczający możliwość posiadania przez związki wyznaniowe majątku: „związki wyznaniowe mają prawo do posiadania nabytych przez siebie nieruchomości na własny koszt, jako darowizny, przekazane przez obywateli, organizacje lub przekazane przez państwo czy nabyte na innych zasadach zgodnie z prawem. Związki wyznaniowe mogą posiadać własność na terytorium innych państw”¹⁸.

Warto także zaznaczyć, iż Dekret Rady Najwyższej „O procedurze wejścia w życie ustawy »O wolności wyznania«” znosił dekret Rady Komisarzy Ludowych z 1918 roku „O oddzieleniu Kościoła od państwa i szkoły do Kościoła”, co – jak podkreśla Władimir Łołosin – nie oznaczało zniesienia samej zasady separacji¹⁹. Jego zdaniem ustawa ta położyła kres naruszaniu praw wiernych, a także przywróciła wszystkim wierzącym ich prawa obywatelskie i co najważniejsze dała praktyczną gwarancję niein-

¹⁶ Ibidem.

¹⁷ Ibidem.

¹⁸ Ibidem.

¹⁹ В.С. Полосин, *Закон РСФСР О свободе вероисповеданий*, [w:] *Религии народов современной России. Словарь*, red. М. Мчедлов, Ю. Аверьянов, Москва 1999, s. 105.

gerencji państwa w wewnętrzne sprawy religii. Pozwoliła także wierzącym budować ich życie w zgodzie z własnymi przekonaniami. Nowe prawo bez wątplenia oznaczało koniec ery prześladowań wierzących, ograniczania ich praw czy dyskryminacji. Można stwierdzić, że był to początek drogi zmierzającej ku wypracowaniu optymalnych relacji między organami władzy a przedstawicielami wyznań i samymi wiernymi²⁰.

2. Konstytucja Federacji Rosyjskiej

Przyjęta w roku 1993 Konstytucja Federacji Rosyjskiej również odnosiła się w swoich zapisach do kwestii związanych z wiarą wyznawaną przez mieszkańców Rosji. Warto zaznaczyć, iż dokument ten akcentował świecki charakter państwa rosyjskiego. Co istotne, nigdy wcześniej w żadnej z istniejących w Rosji konstytucji nie użyto bezpośrednio terminu świecki, chociaż de facto głosiły one także rozdział państwa od Kościoła²¹. Należy również podkreślić, iż w Konstytucji Federacji Rosyjskiej terminy „wolność sumienia” i „wolność wyznania” występują ze sobą na równi i brak jest między nimi wyraźnego rozgraniczenia, co w zasadzie wpisuje się w tradycję użycia tych terminów także w czasach ZSRR, kiedy to zdarzało się, że pomimo iż w różnych dokumentach były używane zamiennie, to różnice między nimi występowały w warstwie terminologicznej, a nie ściśle znaczeniowej²². Artykuł 14 Konstytucji stwierdza, iż „Federacja Rosyjska jest państwem świeckim. Żadna religia nie może być ustanowiona jako państwowa lub obowiązująca. Organizacje religijne są oddzielone od państwa i równe wobec prawa”²³. Wspomnianą równość akcentuje także artykuł 19, który również stwierdza, iż „wszyscy są równi wobec prawa, państwo gwarantuje równość praw i wolności człowieka i obywatela bez względu na płeć, rasę, język, narodowość, język, pochodzenie, stan majątkowy, stosunek do religii, przekonania, przynależności do organizacji społecznych. Każda forma

²⁰ Ibidem.

²¹ И.Н. Вишнякова, *Свобода совести...*, s. 58.

²² Л.А. Королева, О.В. Мельниченко, *Свобода совести и свобода вероисповедания: к вопросу о терминах*, „Исторические, философские, политические и юридические науки, культурология и искусствоведение. Вопросы теории и практики” 2011, nr 5, s. 106–108.

²³ Конституция Российской Федерации, <http://constitution.kremlin.ru/> [dostęp: 10.07.2018].

ograniczenia praw obywateli z powodu przynależności społecznej, rasowej, narodowej, językowej lub religijnej jest zabroniona”²⁴.

Niezwykle ważne w kontekście rozważań na temat powrotu wyznań do sfery publicznej w Federacji Rosyjskiej są artykuły 28 i 29 Konstytucji. Artykuł 28 w tej kwestii wydaje się być kluczowy, stwierdza bowiem, że: „Każdemu gwarantuje się wolność sumienia, wolność wyznania, w tym prawo do indywidualnego lub wspólnego z innymi wyznawania jakiejkolwiek religii lub niewyznawania, swobodnego wyboru, posiadania i rozpowszechniania wierzeń religijnych i innych oraz postępowania zgodnie z nimi”²⁵. Pomimo iż cytowany wyżej artykuł wydaje się być ogólny, to wprowadza do rosyjskiego porządku prawnego kluczowe sformułowania, takie jak „wolność sumienia” i „wolność wyznania”, ponadto wykorzystuje w swym zapisie słowo „każdy”, zamiast na przykład obywatel, co także z punktu widzenia rozwoju religii na terytorium Federacji Rosyjskiej stanowi istotną wartość. Warto także zwrócić uwagę na artykuł 37 mówiący o kwestii pracy i zatrudnienia. Stwierdza on, iż każdy ma prawo do pracy w godnych warunkach, a pracownicy mają prawo do ustanawiania sporów zbiorowych z pracodawcą, mogą się zrzeszać, w tym również mogą strajkować²⁶. Wreszcie należy także wspomnieć o artykule 44 Konstytucji Federacji Rosyjskiej, który stwierdza, że „Każdy ma prawo do uczestnictwa w życiu kulturalnym i korzystania z instytucji kultury, dostępu do wartości kulturalnych”²⁷.

3. Ustawa „O wolności sumienia i związkach wyznaniowych”

Trzecim kluczowym dokumentem, który w epoce transformacji ustrojowej w Rosji w latach 90. odegrał istotną rolę w umacnianiu się pozycji religii była ustawa „O wolności sumienia i związkach wyznaniowych” (*О свободе совести и о религиозных объединениях*) przyjęta w roku 1997²⁸. Badacze, w tym Michaił Szachow, wyróżniają kilka istotnych czynników wpływających na kształtowanie się stosunków wyznaniowych między

²⁴ Ibidem.

²⁵ Ibidem.

²⁶ Ibidem.

²⁷ Ibidem.

²⁸ N.V. Riasanovsky, M.D. Steinberg, *Historia Rosji*, Kraków 2009, s. 706.

organami władzy państwowej a religiami na początku lat 90. XX wieku, a ściślej między rokiem 1990 a 1997²⁹. Przede wszystkim wpływ na kształtowanie się tych relacji miała ogólna sytuacja w kraju w owym czasie, na którą złożyły się między innymi takie zjawiska jak: sytuacja gospodarcza i polityczna; koszty reform i transformacji ustrojowej ponoszone przez większość ludności rosyjskiej; utrata stabilności społecznej w państwie. Nie bez znaczenia pozostawał także czynnik historyczny, jak również sytuacja międzynarodowa, niedoskonałości bazy legislacyjnej Federacji Rosyjskiej, brak spójnej koncepcji polityki państwa, idei narodowej, co mogłoby stanowić ideologiczne podstawy kształtowania relacji państwo-religia, brak zrozumienia roli organizacji religijnych w państwie³⁰. Istotnym elementem krajobrazu religijnego Federacji Rosyjskiej pierwszej połowy lat 90. XX wieku był bardzo szybki wzrost ilości zagranicznych misji i nowych ruchów religijnych na terytorium państwa. Proces ten związany był w głównej mierze z liberalnymi zapisami prawa w odniesieniu do możliwości funkcjonowania zagranicznych organizacji religijnych na terytorium Rosji, a także z samymi ułomnościami rosyjskiego prawodawstwa w tej materii. Warto zaznaczyć, że wraz z przyjęciem nowej Konstytucji w roku 1993 nie zostały ustanowione żadne formy kontroli instytucjonalnej nad procesem rejestracji grup religijnych, co doprowadziło de facto do automatycznej rejestracji większości nowych ruchów religijnych³¹. Nie bez znaczenia dla rozwoju nowych ruchów religijnych była także ogólna sytuacja wśród rosyjskiego społeczeństwa. Przede wszystkim należy tutaj wspomnieć o duchowej pustce wśród Rosjan, odziedziczonej jeszcze po kilkudziesięciu latach polityki ateizacji w ZSRR, a co z tym związane nieprzygotowanie ludności do krytycznej oceny różnorodnych informacji przekazywanych przez nowe ugrupowania. Ważne także pozostawały światowe tendencje związane z rozprzestrzenianiem się nowych religii, czy też wreszcie niesprawiedliwość społeczna, która często popychała ludzi do szukania oparcia właśnie w religii³².

²⁹ М. Шахов, op.cit.

³⁰ Ibidem.

³¹ В.С. Полосин, *Закон о свободе совести и о религиозных объединениях (1997)*, [w:] *Религии народов современной России. Словарь*, red. М. Мчедлов, Ю. Аверьянов, Москва 1999, s. 100.

³² М. Шахов, op.cit.

W związku z powyżej opisaną sytuacją konieczne okazało się w połowie lat 90. XX wieku wprowadzenie do ustawodawstwa rosyjskiego takich rozwiązań, które znacznie ograniczyłyby możliwość niekontrolowanej działalności zagranicznych misjonarzy na terytorium Federacji Rosyjskiej. Takie zadanie spełnić miała wspomniana ustawa „O wolności sumienia i związkach wyznaniowych”³³. Dokonując analizy zapisów zawartych w ustawie, warto na samym początku zwrócić uwagę na jej najbardziej wyróżniającą się część, a mianowicie preambułę, która głosi, iż „Zgromadzenie Federalne Federacji Rosyjskiej, opierając się na prawie każdego do wolności sumienia i wolności wyznania, a także równości wobec prawa, niezależnie od postawy wobec religii i przekonań, w oparciu o fakt, że Federacja Rosyjska jest państwem świeckim, uznając szczególną rolę prawosławia w historii Rosji, w tworzeniu i rozwoju jej duchowości i kultury, szanując chrześcijaństwo, islam, buddyzm i judaizm i inne religie stanowiące integralną część historycznego dziedzictwa narodów Rosji (...), przyjmuje to prawo federalne”³⁴. Warto zwrócić uwagę, że to właśnie te wyznania, których historia obecności na terytorium dzisiejszej Rosji jest najdłuższa, a więc prawosławie, islam, buddyzm i judaizm, zostały w sposób szczególny wyodrębnione w ustawie, stając się de facto tradycyjnymi wyznaniem dla Federacji Rosyjskiej. Wydaje się również znamienne, iż w procesie przygotowywania nowego prawa, ustawodawca opierał się także na wielowiekowej tradycji istnienia wielowyznaniowego państwa.

Ustawa, co zrozumiale, opierając się na Konstytucji jako najwyższym i najważniejszym akcie prawnym w Rosji, potwierdzała w sposób oczywisty zapisy w niej się znajdujące. Artykuł 3 akcentował prawo do wolności sumienia i wolności wyznania, również w odniesieniu do cudzoziemców przebywających na terytorium Federacji Rosyjskiej. Zgodnie z zapisami jakakolwiek forma dyskryminacji ze względu na wyznawaną wiarę jest niedopuszczalna³⁵. Niezwykle ważnymi zapisami są te, które znajdują się w artykule 4 omawianej ustawy. O ile początek artykułu podkreśla separację związków wyznaniowych od państwa oraz zwraca uwagę na jego

³³ *Федеральный закон О свободе совести и о религиозных объединениях*, <http://pravo.gov.ru/proxy/ips/?docbody=&nd=102049359&rdk=0> [dostęp: 10.07.2018].

³⁴ Ibidem.

³⁵ Ibidem.

świecki charakter, co niejako jest powtórzeniem zapisów z ustawy z roku 1990 oraz Konstytucji, to należy zaznaczyć, że punkt 3 artykułu mówi o zapewnieniu wsparcia finansowego ze strony państwa dla związków wyznaniowych. Wsparcie takie może być okazywane na przykład w kwestii odbudowy czy renowacji ważnych dla danej społeczności miejsc kultu religijnego i nie tylko, gdyż obejmuje także finansowanie nauczania ogólnych dyscyplin edukacyjnych w placówkach utworzonych przez związki wyznaniowe³⁶. Warto podkreślić, iż w przypadku społeczności muzułmańskiej wsparcie takie było niezwykle ważne, szczególnie w latach 90. XX wieku, kiedy to miała miejsce intensywna odbudowa miejsc kultu, czy też powstawały nowe placówki edukacyjne.

Z punktu widzenia swobody funkcjonowania społeczności muzułmańskiej w Rosji niezwykle ważne wydają się być zapisy zawarte w rozdziale 3 omawianej ustawy. Dotyczy on praw i warunków działalności organizacji religijnych w Federacji Rosyjskiej³⁷. Artykuł 17 ustawy jasno stwierdza, iż organizacje religijne mają prawo do „wytwarzania, nabywania, eksportowania, importowania i rozpowszechniania literatury religijnej, materiałów drukowanych, materiałów audiowizualnych oraz innych przedmiotów służących do celów religijnych”³⁸. Artykuł 18 zwraca natomiast uwagę na prawo przysługujące organizacjom religijnym do udziału w działalności dobroczynnej w sposób bezpośredni, jak i za pomocą utworzonych specjalnie w tym celu fundacji. Co istotne i warte podkreślenia to fakt, iż ustawa przewiduje możliwość wsparcia finansowego działalności charytatywnej przez państwo a także „działalności nakierowanej na realizację społecznie ważnych programów i działań o charakterze edukacyjnym i kulturalnym”³⁹.

Implementacja zapisów ustawy „O wolności sumienia i związkach wyznaniowych” w regionach na przykładzie Republiki Tatarstanu

Rinat Nabijew, profesor z Kazańskiego Uniwersytetu Federalnego, zaznacza, że ustawa „O wolności sumienia i związkach wyznaniowych” stano-

³⁶ Ibidem.

³⁷ Ibidem.

³⁸ Ibidem.

³⁹ Ibidem.

wiła odpowiedź na najbardziej istotne problemy społecznego rozwoju oraz relacji na linii państwo i religia. Jak podkreśla uczony, pomimo wielu ułomności samej ustawy, których nie udało się uniknąć w procesie jej powstawania, można ją postrzegać jako taką, która odpowiada współczesnym wyzwaniom życia religijnego wielowyznaniowego społeczeństwa i gwarantuje prawo do wolności religijnej⁴⁰. Jak podkreśla Rinat Nabijew ustawa nie tylko dała organizacjom religijnym podmiotowość prawną, ale także znalazła w niej odzwierciedlenie, zdaniem uczonego, lokalna specyfika regionów, uwzględniająca tradycje etniczne i religijne. Co istotne w zaledwie 13 podmiotach federalnych zostały przyjęte i funkcjonują ustawy nakierowane na ochronę praw obywateli do wolności sumienia i wolności religijnej oraz koordynujące działalność związków wyznaniowych. W niektórych podmiotach federalnych, takich jak Kraj Chabarowski po przyjęciu ustawy „O wolności sumienia i związkach wyznaniowych” regionalne prawa zostały po prostu uznane na nieobowiązujące⁴¹.

Warto zaznaczyć, iż wśród podmiotów federalnych, które przyjęły własne, regionalne przepisy dotyczące wolności religijnej jest Republika Tatarstanu. W ustawie Republiki Tatarstanu „O wolności sumienia i związkach wyznaniowych” z 1999 roku ustawodawca tak naprawdę powtórzył większość zapisów znajdujących się w ustawie federalnej, uzupełniając je w stosownym zakresie. Warto zwrócić uwagę na preambułę, która zawiera w sobie niezwykle ważne zapisy, podkreślające wielowyznaniowy⁴² charakter Republiki: „Rada Narodowa Republiki Tatarstanu uznaje szczególną rolę islamu i prawosławia w tworzeniu i rozwoju duchowości i kultury wielonarodowego narodu Tatarstanu, respektując i uwzględniając specyfikę innych wyznań, które stanowią integralną część historycznego dziedzictwa narodów Republiki, w celu ochrony praw i wolności człowieka i obywatela, uświadamiając sobie niebezpieczeństwa związane z przejawami ekstremizmu religijnego i upolitycznienia działalności stowarzyszeń religijnych, uznając za ważne promowanie wzajemnego zrozumienia, to-

⁴⁰ Р. Набиев, *Власть и религиозное возрождение*, Казань 2014, s. 88–89.

⁴¹ Ibidem.

⁴² Republikę Tatarstanu zamieszkuje blisko 4 mln ludności, z czego 53% populacji stanowią Tatarzy, natomiast etniczni Rosjanie stanowią 39% ludności. Wśród narodów zamieszkujących Tatarstan znajdują się także Czuwasze, których udział procentowy w ogóle populacji Republiki stanowi około 3% ludności.

lerancji i szacunku w sprawach wolności sumienia i wolności wyznania, przyjmuje niniejsze prawo”⁴³. Można stwierdzić, iż zarówno ustawa federalna, jak i ustawa przyjęta w Republice Tatarstanu wpisały się w proces odrodzenia religii, jaki zachodził w latach 90. XX wieku, a także w nowym tysiącleciu. Jednakże zapewnienie prawidłowego rozwoju religii muzułmańskiej, w tym przeciwdziałanie wpływom obcych dla lokalnych tradycji nurtom islamu, wymagało odpowiednich instrumentów natury administracyjnej, prawnej czy politycznej, co w pełni znalazło odzwierciedlenie w ustawie przyjętej w Republice Tatarstanu w roku 1999. Tekst ponadto w artykule 18, w punktach 2 oraz 3 jasno stwierdza, iż „organizacje religijne mają prawo do posiadania własności, nabytej lub wytworzonej przez nie na własny koszt, przekazane przez obywateli lub organizacje (...) oraz nabyte na innych podstawach zgodnych z prawem Federacji Rosyjskiej. Organizacje religijne mają prawo do posiadania własności wakf, której status prawny reguluje ustawodawstwo federalne”⁴⁴.

Podsumowanie

Upadek Związku Radzieckiego oraz zmiany polityczne w Rosji na przełomie lat 80. i 90. XX wieku, w tym przede wszystkim powstanie nowego państwa – Federacji Rosyjskiej – wraz z nową konstytucją z 1993 roku⁴⁵ gwarantującą wolność religijną, wzmocniły zainteresowanie religią wśród rosyjskiego społeczeństwa oraz przyczyniły się do rozwoju pluralizmu religijnego w tym kraju. Wprawdzie najbardziej faworyzowanym wyznaniem od początku demokratycznych przemian w Rosji stała się Cerkiew Prawosławna, to jednak inne wyznania, w tym islam, również znacznie wzmocniły swoją pozycję wśród Rosjan⁴⁶. Zmiany w krajobrazie religijnym Federacji Rosyjskiej nie byłyby jednak możliwe bez przyjęcia odpowiednich uregulowań prawnych, które jasno określiłyby zakres funkcjo-

⁴³ Закон РТ от 14 июля 1999 г. N 2279 «О свободе совести и о религиозных объединениях», <http://docs.cntd.ru/document/917008529> [dostęp: 10.07.2018].

⁴⁴ Ibidem.

⁴⁵ N.V. Riasanovsky, M.D. Steinberg, *Historia Rosji*, s. 656.

⁴⁶ С. Филатов, *Многоцветие волшебного сада российской духовности: двадцать лет возрастания религиозного многообразия постсоветской России*, [w:] *Двадцать лет религиозной свободы в России*, red. А. Малашенко, С. Филатов, Москва 2009.

nowania organizacji religijnych oraz przysługujące im prawa i obowiązki. Nie bez znaczenia okazało się także umożliwienie obywatelom Federacji Rosyjskiej i osobom przebywającym w tym kraju swobodnego wyznawania i praktykowania swojej wiary. Omówione w niniejszym artykule 3 najważniejsze w kwestii rozwoju wyznań w Rosji dokumenty stanowią do dzisiaj podstawę do oficjalnego istnienia religii w tym kraju. Co również ważne, wiele innych aktów prawnych w swoich zapisach nawiązuje do wspólnej dla wszystkich omawianych dokumentów idei wolności wyznania. Wspomnieć warto między innymi o Kodeksie karnym Federacji Rosyjskiej, który w artykule 4 sankcjonuje równą odpowiedzialność przed prawem za popełnione przestępstwa w stosunku do wszystkich ludzi, bez względu „na płeć, rasę, narodowość, język, pochodzenie, status majątkowy i zawodowy, miejsce zamieszkania, stosunek do religii, poglądów, przynależności do ruchów społecznych”⁴⁷. Z kolei w ustawie federalnej „O statusie wojskowych”⁴⁸ w artykule 8 stwierdza się, że „żołnierze w czasie wolnym od służby mają prawo uczestniczyć w ceremoniach religijnych jako osoby prywatne”⁴⁹. Punkt 2 artykułu zwraca uwagę, iż „żołnierze nie mają prawa do odmowy wykonania obowiązków służby wojskowej ze względu na stosunek do religii oraz wykorzystywać swoich uprawnień zawodowych do promowania jakiegokolwiek podejścia do kwestii religii”⁵⁰. Zapisy te stanowią więc oczywistą realizację konstytucyjnej zasady Federacji Rosyjskiej, mówiącej o oddzieleniu państwa od religii i świeckości wszelkich instytucji państwowych. Jasno też z wspomnianych przepisów wynika, iż w przypadku ewentualnych działań wojskowych, rosyjscy żołnierze będący muzułmanami, nie mogą odmówić wykonania poleceń służbowych wykorzystując do tego motyw religijny.

Warto również zaznaczyć, iż dzięki liberalizacji polityki religijnej w latach 90. XX wieku, która wyrażała się w przyjęciu poddanych analizie w niniejszym artykule dokumentów, mogło nastąpić wzmocnienie roli islamu w życiu społeczno-politycznym Federacji Rosyjskiej. Istotna rola islamu

⁴⁷ Уголовный кодекс Российской Федерации, <http://pravo.gov.ru/proxy/ips/?docbody=&nd=102041891> [dostęp: 10.07.2018].

⁴⁸ Федеральный закон О статусе военнослужащих, <http://pravo.gov.ru/proxy/ips/?docbody=&nd=102053139> [dostęp: 10.07.2018].

⁴⁹ Ibidem.

⁵⁰ Ibidem.

we współczesnej rzeczywistości społeczno-politycznej w Rosji znajduje doskonałe odzwierciedlenie między innymi w wypowiedziach przedstawicieli najwyższych organów władzy na temat religii muzułmańskiej, szczególnie po 2000 roku, kiedy to na stanowisko Prezydenta Rosji po raz pierwszy wybrany został Władimir Putin. W roku 2013 Prezydent Federacji Rosyjskiej, Władimir Putin, z okazji obchodów 225 rocznicy utworzenia najstarszej muzułmańskiej organizacji w Rosji – Centralnego Duchownego Zarządu Muzułmanów – zwrócił się w trakcie oficjalnego spotkania z prezydentem Baszkortostanu do społeczności muzułmańskiej Rosji, mówiąc: „Bezwarunkowo powinniśmy nadać temu wydarzeniu ogólnopństwowe znaczenie”⁵¹. Władimir Putin, odnosząc się także do samej roli islamu w dziejach Rosji, podkreślił również podczas wspomnianych wyżej uroczystości, iż Katarzyna II swoim dekretem o utworzeniu organizacji muzułmańskiej uznała oficjalnie islam za jedną z tradycyjnych dla Rosji religii. „Rosja dała wtedy całemu światu, całej Europie przykład tolerancji i mądrości. Decyzja ta podyktowana była naszą narodową historią, która nigdy nie doświadczyła nas wojnami i konfliktami religijnymi. Działanie to podyktowane było także naszym doświadczeniem budowy wielonarodowego i wielowyznaniowego państwa jako unikalnej cywilizacji, łączącej Wschód z Zachodem, Azję z Europą”⁵² – stwierdził Władimir Putin. Rosyjski prezydent dodał także, że „islam to wyrazisty element rosyjskiego kodu kulturowego, integralna część rosyjskiej historii, a działalność organizacji muzułmańskich i praca duchowych przywódców ma ogromne znaczenie. Zadaniem państwa jest wychowanie młodzieży w duchu wzajemnego szacunku, który opiera się na wartościach współpracy obywatelskiej, patriotyzmu i tożsamości narodowej”⁵³. W październiku 2014 roku Władimir Putin złożył oficjalne życzenia rosyjskim muzułmanom z okazji święta Kurban-Bajram. Prezydent Rosji wyraził przekonanie, że święto to przez wieki służyło umacnianiu w społeczeństwie szacunku do religii oraz zaznaczył również, iż „można przyjąć z zadowoleniem fakt, że społeczność

⁵¹ Рабочая встреча с Президентом Республики Башкортостан Рустэмом Хамитовым, <http://www.kremlin.ru/news/18165> [dostęp: 10.07.2018].

⁵² Выступление на торжественном собрании, посвящённом 225-летию Центрального духовного управления мусульман России, <http://kremlin.ru/transcripts/19473> [dostęp: 10.07.2018].

⁵³ Ibidem.

muzułmańska Rosji aktywnie uczestniczy w życiu publicznym, szeroko rozwija działalność charytatywną, edukacyjną, wytrwale zwraca uwagę na wzmacnianie wartości rodzinnych. Wnosi znaczący wkład w utrzymanie zgody pomiędzy wyznaniem i grupami etnicznymi”⁵⁴.

Bibliografia

- Bieleń S., *Tożsamość międzynarodowa Federacji Rosyjskiej*, Oficyna Wydawnicza ASPRA-JR, Warszawa 2006.
- Danecki J., *Podstawowe wiadomości o islamie*, Wydawnictwo Akademickie Dialog, Warszawa 2007.
- Федеральный закон О свободе совести и о религиозных объединениях, <http://pravo.gov.ru/proxy/ips/?docbody=&nd=102049359&rdk=0>.
- Федеральный закон О статусе военнослужащих, <http://pravo.gov.ru/proxy/ips/?docbody=&nd=102053139>.
- Яхьяев М.Я., *К вопросу об экстремизме в исламе*, „Исламоведение” 2015, nr 6.
- Конституция Российской Федерации, <http://constitution.kremlin.ru/>.
- Королева Л.А., Мельниченко О.В., *Свобода совести и свобода вероисповедания: к вопросу о терминах*, „Исторические, философские, политические и юридические науки, культурология и искусствоведение. Вопросы теории и практики” 2011, nr 5.
- Малашенко А., *Ислам для России*, Москва 2007.
- Малашенко А., *Исламское возрождение в современной России*, Москва 1998.
- Малашенко А., *Ислам в России – Взгляд из регионов*, Москва 2007.
- Малашенко А., Филатов С. (red.), *Двадцать лет религиозной свободы в России*, Москва 2009.
- Медведев призвал не использовать выражение «исламский экстремист», <https://ria.ru/society/20090828/182751609.html>.
- Московская соборная мечеть открыта после реконструкции, <http://kremlin.ru/events/president/news/50351>.

⁵⁴ Путин: „Мусульмане вносят значимый вклад в поддержание межнационального согласия”, <http://www.islamnews.ru/news-436069.html> [dostęp: 10.07.2018].

- Мчедлов М.П., *Религии народов современной России. Словарь*, Москва 1999.
- Набиев Р., *Власть и религиозное возрождение*, Казань 2014.
- О порядке передачи религиозным организациям находящегося в федеральной собственности имущества религиозного назначения, <http://pravo.gov.ru/proxy/ips/?docbody=&nd=102071810&rdk=3>.
- Путин: „Мусульмане вносят значимый вклад в поддержание межнационального согласия”, <http://www.islamnews.ru/news-436069.html>.
- Рабочая встреча с Президентом Республики Башкортостан Рустэмом Хамитовым, <http://www.kremlin.ru/news/18165>.
- Riasanovsky N.V., Steinberg M.D., *Historia Rosji*, Kraków 2009.
- Уголовный кодекс Российской Федерации, <http://pravo.gov.ru/proxy/ips/?docbody=&nd=102041891>.
- Шахов М., *Российское государство и религиозные объединения: этапы становления новых взаимоотношений и современная ситуация*, <http://idmedina.ru/books/materials/?5302>.
- Вишнякова И.Н., *Свобода совести и свобода вероисповедания в России*, „ЧЕЛОВЕК”, 2011, nr 5.
- Выступление на торжественном собрании, посвящённом 225-летию Центрального духовного управления мусульман России, <http://kremlin.ru/transcripts/19473>.
- Закон Российской Советской Федеративной Социалистической Республики О свободе вероисповеданий, <http://pravo.gov.ru/proxy/ips/?docbody=&nd=102010251&rdk=0>.
- Закон РТ от 14 июля 1999 г. N 2279 «О свободе совести и о религиозных объединениях», <http://docs.cntd.ru/document/917008529>.

The legal framework for the functioning of Muslim community in the Russian Federation

Summary

At present, the Muslim community in the Russian Federation grows in importance and strength. The religious freedom, which came as a result of the democratic transformation that took place in the Russian Federation in the late 1980s and early

1990s opened the opportunity for its Muslim residents to develop their own culture, educational system and administrative structure. The freedom of religion was one of the most important elements of perestroika and one of the directions of Russia's development following the transformation. Here, the freedom of religion can be considered as both an element of liberalization of the Soviet regime, and, after the break-up of the USSR, as a step towards democratization. The article aims to present the most important legal acts and documents that constitute the legal basis for the functioning of Muslims in the contemporary Russian Federation.

Keywords: law, society, Islam, Russian Federation, Muslim community

Правовые основы функционирования мусульманской общины в России

Резюме

В настоящее время мусульмане на территории Российской Федерации становятся все более крупным и влиятельным сообществом. В ходе процесса перестройки в СССР зародилась свобода вероисповедания. Этот процесс можно считать результатом либерализации в рамках советского режима, и элементом демократизации, если говорить о современной России. Возрождение религиозной жизни за последние двадцать лет привело к значительным изменениям среди мусульманской общины России. В статье рассматриваются важнейшие правовые акты и документы, которые составляют правовую основу функционирования мусульман в Российской Федерации.

Ключевые слова: ислам, Россия, Российская Федерация, мусульманское сообщество, законодательство

mgr Andrzej Stopczyński
Katedra Bliskiego Wschodu i Północnej Afryki
Wydział Studiów Międzynarodowych i Politologicznych
Uniwersytet Łódzki
90–131 Łódź
ul. Narutowicza 59a
e-mail: andrzejstopczynski@tlen.pl